

Jaarrede 2005

Jaarrede van de president van de
Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen,
J.W.M. Levelt, uitgesproken op 30 mei 2005

Amsterdam, 2005

Jaarrede 2005

Inleiding

De Akademie is als een zwaan die statig en koersvast door het water glijdt. Maar onzichtbaar onder de waterspiegel is het een getrappel van jewelste. Krachtige zwemvliezen stuwen en sturen de locomotie. Drie jaar lang heeft ons bestuur, bestaande uit elf vrijwilligers, die complexe voortbeweging van ons genootschap mogen dienen. De stuwende kracht, echter, kwam van onze leden, raden en commissies, van onze professionele directie, van onze onderzoeksinstituten en van een honderdtal toegewijde bureaumedewerkers.

In de korte tijdspanne die mij vanmiddag in onze volle agenda gegeven is, draait de zwaan zijn kop recht naar achteren en beziet de koers die hij gevaren is. Hij zal al doende nog slechts de hoofdlijnen zien; de vele rimpels die zijn getrappel hebben opgewekt, zijn inmiddels grotendeels gladgestreken.

In haar zorg om de kwaliteit van de wetenschapsbeoefening in Nederland, vervult de Akademie vier taken. Zij adviseert de overheid over aspecten van de wetenschapsbeoefening in Nederland, zij is betrokken bij de kwaliteitsbeoordeling van wetenschappelijk onderzoek, zij fungeert als koepelorganisatie van een zeventiental onderzoeksinstituten en zij bevordert als wetenschappelijk forum in toenemende mate de internationale wetenschappelijke samenwerking. Aan elk van die taken zal ik enkele woorden wijden. Het is echter ons genootschap dat de laatste verantwoordelijkheid draagt voor de uitoefening van die taken. De vitaliteit van dat genootschap en van de organisatie die het instandhoudt, vormt daarvoor een *conditio sine qua non*. Laat ik derhalve daarmee beginnen.

Genootschap

De Akademie telt circa 450 leden, waarvan er tweehonderd 'gewoon' worden genoemd, omdat ze onder de 65 jaar zijn. Leden zoals ik zijn rustend; zij dragen slechts bij aan de verenpracht van de zwaan. Gedurende onze bestuursperiode is het aantal vrouwelijke gewone leden toegenomen van 5 tot 10 procent, waarmee het nu uitsteekt boven de 8,5 procent vrouwelijke hoogleraren in Nederland. Overigens bungelt dát percentage helemaal onderaan binnen de Europese Unie.

De afgelopen drie jaar zijn ons vele leden, niet alleen rustende, ontvallen. Daaronder waren twee dierbare ex-presidenten, Sem Dresden en David de Wied.

De vernieuwing van ons genootschap heeft ook een belangrijke extra dimensie gekregen. Het werd zwaan-kleef-aan met de oprichting van De Jonge Akademie. De eerste veertig leden daarvan zijn op 16 maart jl. in deze zaal door minister Van der Hoeven geïnstalleerd. Het was een historisch moment in de geschiedenis van de Nederlandse wetenschap. Nooit eerder heeft de elite van jonge Nederlandse onderzoekers een platform gehad vergelijkbaar met wat nu De Jonge Akademie is, een platform voor hen die de toekomst dragen van de Nederlandse wetenschap. Zonder de geringste poging tot positieve discriminatie onzerzijds, blijkt 43 procent van DJA-leden vrouw te zijn.

Bij ons aantreden in 2002 was het al duidelijk dat de bestuursstructuur van de Akademie niet meer was opgewassen tegen de taken die wij, terecht, als de onze zagen. Het gezamenlijk bedenken en het realiseren van de nieuwe bestuursstructuur waren een majeure, maar succesvolle operatie. Onze nieuwe, vierhoofdige directie, die onder collegiale verantwoordelijkheid functioneert, heeft reeds een belangrijke professioneringsslag gemaakt. Zo is er een kraakhelder, maar niet in alle opzichten rooskleurig beeld ontstaan van onze financiële situatie. De zwaan is

weliswaar niet aan het zinken, maar moet wel 2 procent lichter worden om mooi te blijven drijven. Ook in de onderzoeksorganisatie is professionalisering aan de orde, waarover straks meer.

Op de valreep heeft Chris Moen zijn functie van directeur algemene zaken overgedragen aan Emil Broesterhuizen, die op 1 juni met zijn werkzaamheden begint. We spreken nu al met weemoed over het tijdvak-Moen, maar prijzen ons gelukkig een uitnemende opvolger gevonden te hebben.

Advisering

In mijn eerste jaarrede, nu twee jaar geleden, merkte ik nog op hoe verontrustend het was 'dat het in stand houden en verder ontwikkelen van onze kenniscultuur schitterde door afwezigheid in zowel de regeringsverklaring als, enkele maanden later, in de troonrede'. Op dat punt is de stemming toch werkelijk omgeslagen onder het tweede kabinet-Balkenende. Gezamenlijke en voortdurende actie van de zogenaamde manifestpartijen, waaronder onze Akademie, heeft daartoe wezenlijk bijgedragen. Niet dat er in die periode meer geld beschikbaar is gekomen voor onderzoek en onderzoeksinfrastructuur, maar die onderwerpen staan nu wel op de politieke agenda. Met instemming heb ik rond Pasen de gekozen burgemeester zien inruilen tegen een extra 750 miljoen euro voor onderwijs, onderzoek en innovatie, waarvan 250 miljoen structureel.

Wel hebben we ons bij herhaling krachtig uitgesproken tegen het onzalige idee van prestatiebekostiging, althans die waarbij de verdeling van de eerste geldstroom afhankelijk wordt gemaakt van wat het onderzoek oplevert aan het bedrijfsleven of, net zo verwerpelijk, van mechanische citatietellingen en statistieken. Alleen serieuze peer review kan de basis vormen voor prestatiebekostiging.

We zijn ons ook flink gaan bemoeien met het uitdagen en vormen van wetenschappelijk talent op onze middelbare scholen. Met grote moeite hebben we een dreigende 20 procent reductie van wetenschap in de tweedefaseprofielen kunnen afwenden. Ook is het ons gelukt deskundige profielcommissies ingesteld te krijgen die zich thans buigen over de noodzakelijke vernieuwing binnen de profielen en hun inhoudelijke samenhang. Verder is er een implementatietraject ingezet voor het advies van onze Biologische Raad over het biologieonderwijs en is er vanuit onze Raad voor Natuur- en Sterrenkunde een ministeriële commissie ingesteld voor de vernieuwing van het natuurkundeonderwijs.

Recentelijk zijn we ons ook gaan bezighouden met wetenschap in het basisonderwijs. Onze Commissie voor de Biochemie en de Biofysica nam het initiatief tot een conferentie over dit onderwerp in het kader van het Nederlandse EU-voorzitterschap. Uit die succesvolle conferentie hebben wij een ad hoc commissie doen ontstaan die het Platform Bèta/Techniek adviseert over wetenschap in het Nederlandse basisonderwijs. Die commissie, waaraan een aantal onzer leden deelneemt, heeft onlangs haar rapport afgeleverd en kreeg meteen boter bij de vis. *A raison* van 350.000 euro is er nu een pilootproject opgestart in een aantal Amsterdamse basisscholen. Het wordt tijd, want Nederland loopt op dit punt flink achter in Europa.

Onze wetenschapsverkenningen vormen een kernactiviteit van onze Akademie en zijn vaak effectief. Zo hebben we in december jl. de oprichting mogen beleven van het Darwin Centrum voor Biogeologie, voortgekomen uit onze biogeologie-verkenning. Aan dat centrum neemt ook ons eigen Nederlands Instituut voor Ecologie deel. Het afgelopen jaar kwamen de verkenningen hydrologie en taal- en letterkunde gereed. Tevens brachten we adviezen uit over nanotechnologie, prenataal testen en grote researchfaciliteiten voor natuur- en sterrenkunde.

Kwaliteitsbevordering

Samen met VSNU en NWO zijn we in 2002 begonnen met de invoering van het Standaard Evaluatie Protocol bij de onderzoeksbeoordelingen van onze instituten. Op ons initiatief is dit jaar de zogenaamde Meta-evaluatiecommissie, onder leiding van prof. Geelhoed, haar werkzaamheden begonnen. De commissie houdt niet alleen controle op de kwaliteit en integriteit van de ongeveer dertig beoordelingen die jaarlijks in het hele land plaatsvinden, maar evalueert ook de consequenties die de onderzoeksinstellingen aan de uitkomsten van die audits verbinden. Audits zijn niet meer vrijblijvend. Wanneer de overheid openingen zoekt voor verantwoorde prestatiebekostiging, zouden deze evaluaties haar belangrijkste bron kunnen vormen. Behoed ons voor een proliferatie van citatietellingen en andere prestatiemetingen; onze onderzoekers hebben beters te doen.

Zolang *graduate schools* bij de universiteiten een wellicht nastrevenswaardig, maar vooralsnog tamelijk vrijblijvend ideaal vormen, blijven de onderzoekscholen met hun over vele jaren opgebouwde expertise onmisbaar. Zolang ook blijft de ECOS een belangrijke functie vervullen in de kwaliteitshandhaving van onze onderzoekersopleidingen. Dat besef wordt helaas niet algemeen gedeeld, gezien de druk die met name op interuniversitaire onderzoekscholen, en dat is de meerderheid, wordt uitgeoefend om hun heil maar lokaal te gaan zoeken. De in Nederland hoogst noodzakelijke samenwerking tussen universiteiten bij de onderzoekersopleidingen staat onder grote druk, zoals we nog onlangs konden constateren bij een hier belegde discussiebijeenkomst over dit onderwerp.

Op 1 oktober jl. heeft de Prins van Oranje de tweejaarlijkse Heinekenprijzen uitgereikt in de Beurs van Berlage. De laureaten hebben met hun lezingen en interviews weer laten zien hoezeer wetenschappelijk onderzoek inhoudsgestuurd dient te zijn om de werkelijke toppen te bereiken. Veelal levert dat uiteindelijk dan ook nog eens het meeste nut op.

Ik heb het als een groot voorrecht ervaren in deze zaal de eerste drie lichten van Akademiehoogleraren te mogen installeren. Dit jaar waren het er zes. Daaronder de eerste vrouwelijke Akademiehoogleraar, Mieke Bal. Het programma is een groot succes; onze zusteracademies zijn ronduit jaloers.

Onderzoeksorganisatie

Mét de invoering van de nieuwe structuur is ook onze onderzoeksorganisatie vernieuwd en, naar ik meen, versterkt. Hadden de directeurs tot nu toe *plein pouvoir* in eigen huis, maar niet méér dan dat, met de instelling van de directeursraad oefenen ze nu ook aanzienlijke invloed uit op het reilen en zeilen van de onderzoeksorganisatie als geheel. En zo hoort het, heb ik geleerd in de Max-Planck-Gesellschaft. De KNAW-directie, in de nieuwe structuur uitgebreid met twee professionele sectordirecteurs, kan nu, in overleg met de directeursraad, slagvaardig opereren met het vergaande mandaat dat zij heeft gekregen in de besturing van de onderzoeksorganisatie. Daarvan hebben we in korte tijd reeds belangrijke vruchten geplukt. Ik noem er enkele.

Samen met NWO, en gestimuleerd door een belangrijk advies van onze Sociaal-Wetenschappelijke Raad, hebben wij DANS opgericht, een landelijke organisatie voor Data Archiving and Networked Services. DANS richt zich op zowel de professionele archivering alsook beschikbaarstelling voor onderzoek van grote geestes- en sociaal-wetenschappelijke databestanden. Daarmee gaat een dringende wens van Nederlandse onderzoekers in vervulling; onze achterstand in dezen ten opzichte van belangrijke buurlanden wordt in één klap omgezet in een voorsprong. Het is geen geheim dat Wiljan van den Akker hier, krachtig gesteund door Jack Spaapen, het voortouw heeft gehad. Om vooraan te blijven lopen op het gebied van informatisering zullen met name onze geesteswetenschappelijke instituten, maar die niet alleen,

de wind in de rug krijgen dankzij de oprichting van een nieuwe Afdeling Informatisering en Automatisering.

Alleen een zeer flexibele onderzoeksorganisatie kan een leidende rol blijven spelen in het nationale en internationale wetenschapsbestel. Vergaande, maar noodzakelijke beslissingen mogen daarbij niet worden geschuwd. De nu ingezette fusie van het Nederlands Instituut voor Hersenonderzoek en het Interuniversitair Oogheelkundig Instituut zal nieuwe kansen scheppen voor geavanceerd neurobiologisch en visueel onderzoek in Nederland.

Altijd zal de vraag aan de orde blijven wat de ratio is voor een academie als onderzoeksorganisatie. Maar één ding staat als een paal boven water in die discussie: zonder erkende hoge kwaliteit van het verrichte onderzoek is die ratio er in ieder geval niet. Ik meen dat er wat die kwaliteit betreft de laatste drie jaar op velerlei front aanzienlijke winst is geboekt. Om die kwaliteit echt te ervaren, moet men die gemotiveerde onderzoekers opzoeken en naar hun glimmende oogjes kijken als ze hun verhaal vertellen. Daarom hebben we voor onze leden een regelmatig programma van zulke bezoeken opgezet. Op 9 mei jl. hebben ons Meertens Instituut en ons Nederlands Instituut voor Ecologie hun kunsten vertoond.

Internationale samenwerking

Vorig jaar heb ik een groot deel van mijn jaarrede gewijd aan de bijzondere rol die wij internationaal spelen op het gebied van de wetenschapsbevordering en de zogenaamde *human capacity building*. Ik heb toen, bleek mij, niet iedereen van het belang daarvan kunnen overtuigen. Niet uit het veld te slaan, heeft ons bestuur een commissie ingesteld onder voorzitterschap van Peter van der Vliet, die zich de afgelopen maanden heeft bezonnen op onze internationale verplichtingen, taken en vooral uitdagingen. Ook hier geldt dat je een euro maar één keer kunt uitgeven en het juist verschenen rapport van deze zogenaamde IPAG-commissie, *The Academy in a Changing World*, doet zorgvuldig gemotiveerde aanbevelingen over inzet van onze fondsen voor internationale samenwerking.

Maar tegelijk is er vanuit onze afdeling Internationale Samenwerking en Kwaliteitsbeoordeling (ISK), onder leiding van Heide Hackmann, afgelopen jaar een wel zeer opmerkelijke prestatie geleverd: het bedenken, gecoördineerd aanvragen, in de wacht slepen en opstarten van een ERANET-programma dat CO-REACH is gedoopt. Vanuit ons succesvolle China-programma is het herhaaldelijk opgevallen dat er in Europa een veelheid van bilaterale wetenschappelijke samenwerkingsprogramma's met China bestaat, maar dat er nauwelijks enige onderlinge afstemming plaatsvindt. Voor onze Chinese partners is dat chaotisch, maar minstens zo belangrijk: er is voor Europa veel meer uit die wetenschappelijke samenwerking te halen dan we nu met onze versnipperde aanpak bereiken. Onder voorzitterschap van de KNAW hebben nu twaalf belangrijke Europese organisaties, waaronder academies, ministeries en research councils, de handen ineengeslagen om hun China-programma's te coördineren en gezamenlijk nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Nog acht andere organisaties zijn *observer*, de meeste met de bedoeling ook toe te treden als partner.

CO-REACH werd van lieverlee meteen partij in de organisatie van het China-EU High-level Forum on Science and Technology dat van 11-13 mei jl. in Beijings *Hall of the People* plaatsvond. We zijn daar net van terug. Ik kan u berichten dat CO-REACH meteen een doorslaand succes werd. De officiële lancering van CO-REACH werd tijdens een zeer druk bezochte receptie op de Nederlandse ambassade verricht door de Europese Commissaris voor Wetenschap, Janez Potočnik, en onze eigen staatssecretaris, Mark Rutte. Onze CO-REACH directeur, Heide Hackmann, werd direct betrokken bij het strategische overleg van DG Research ter voorbereiding van de gemeenschappelijke slotverklaring. Maar evenzeer werd zij uitgenodigd

voor bilateraal overleg met onze belangrijkste Chinese partners, het wetenschapsministerie MOST en de Chinese Academie van Wetenschappen CAS.

Het is mij als psycholinguïst opgevallen dat de term 'CO-REACH' af en toe wordt misverstaan als 'courage' en dat mag wat mij betreft zo blijven. Het is inderdaad een moedige onderneming, waarmee de Akademie aanzienlijk wint aan internationaal prestige. Zulk prestige betaalt zich terug, zoals we zien aan de Swedish Academy of Sciences en de Royal Society. Maar belangrijker nog vind ik dat wij daarmee in een sterkere positie komen te verkeren om met onze wetenschap bij te dragen aan een betere wereld. Die noodzaak is de belangrijkste les die ik de afgelopen drie jaar, als president van deze academie, geleerd heb.